

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ: САНКЦІЇ, РЕПАРАЦІЇ, ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ КОМПЕНСАЦІЙ

Лихвар В. В.

ВСТУП

Фундаментальною догмою основних засад міжнародного публічного права є міжнародно-правова відповідальність. На основі засадничого підходу в міжнародному публічному праві, міжнародно-правова відповідальність призводить до юридичних наслідків, які настають для суб'єкта міжнародного права, як результат його протиправної поведінки і змушують усунути несприятливі наслідки, які нанесли шкоду іншим суб'єктам міжнародного публічного права.

Основними джерелами міжнародно-правової відповідальності є звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин.

Основним доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. В науці і в практиці міжнародного публічного права виокремлюють два типи відносин, які асоціюються з застосуванням міжнародно-правової відповідальності – суб'єкти міжнародного правопорушення та суб'єкти міжнародних претензій.

Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична.

Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації.

Види міжнародно-правової відповідальності держав, як відтворення особливості обмежень, що накладаються на державу, виражаються у формах зумовлених цією специфікою. Форми видів міжнародно-правової відповідальності демонструють конкретні шляхи, за допомогою яких держава виконує покладені на неї обов'язки і несе покарання, які випливають з відповідальності згідно міжнародного публічного права.

Провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної (політичної відповідальності) – це репарації і санкції.

Законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій впроваджується за рахунок:

1. ЗУ № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» із змінами, внесеними згідно із Законами № 3410-IX від 05.10.202; № 3588-IX від 22.02.2024; № 3979-IX від 18.09.2024; № 4114-IX від 04.12.2024»;

2. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 “Про введення воєнного стану в Україні”;

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. N 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації»;

4. Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року.

1. Інститут відповідальності в міжнародному праві

Наявність сучасного інституту міжнародно-правової відповідальності є обов'язково вимогою, яка потрібна для функціонування міжнародного права, гарантія миру та міжнародного правопорядку.

Як зазначають більшість науковців-експертів,

<...> Міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок суб'єкта міжнародного права усунути шкоду, заподіяну іншому суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, а у випадках, передбачених міжнародним договором, – також і шкоду, заподіяну правомірними діями.

Інститут міжнародної відповідальності є стародавнім інститутом міжнародного права, але незважаючи на це, його норми і досі не кодифіковані.

З 1956 р. Комісія міжнародного права за особливою вказівкою Генасамблеї ООН спрямовує свою діяльність на розробку

стандартизованого кодексу міжнародно-правової відповідальності¹. Починаючи з 1980 р. Комісією спрямовувалась діяльність на прийняття конвенції про відповідальність за дії, не заборонені міжнародним правом. В 1986 році була сформована робоча група для розробки конвенції про відповідальність за дії, не заборонені міжнародним правом². На жаль, досі ці конвенції не прийняті.

Юридичні норми відносно міжнародно-правової відповідальності знаходяться у різних галузях міжнародного публічного і приватного права – у праві міжнародних організацій, праві міжнародної безпеки, праві міжнародних договорів, міжнародному гуманітарному праві тощо.

Основними джерелами міжнародно-правової відповідальності є звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин.

Так в Статуті ООН Розділ 5 має назву «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії» і Статті 39-41 передбачають загальну процедуру заходів коли є міжнародного правопорушення, які можна трактувати, як посягання на мир і міжнародну безпеку³.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. регулює застосування міжнародно-правової відповідальності за морські правопорушення⁴. Одне із основних спрямувань міжнародного публічного права є впорядкування міжнародно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. Основними доктринальними документами, які врегульовують цей вид правопорушень є:

– Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.⁵;

¹ United Nations. Yearbook of the International Law Commission 1956. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

² United Nations. A/CN.4/481 and Add.1. Topic: International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law. 1997. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_481.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

³ Організація Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

⁴ United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

⁵ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

– Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1997 р.⁶;

– Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р.⁷;

– Протоколу про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну внаслідок транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення 2000 р.⁸.

Основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. В науці і в практиці міжнародного публічного права виокремлюють два типи відносин, які асоціюються з застосуванням міжнародно-правової відповідальності – суб'єкти міжнародного правопорушення та суб'єкти міжнародних претензій.

Як зауважують більшість науковців в міжнародно-публічному праві –

<...> Суб'єктами міжнародного правопорушення є міжнародні організації та держави-правопорушники, які безпосередньо несуть міжнародно-правову відповідальність. Суб'єктами міжнародних претензій виступають держави та міжнародні організації, які вимагають відшкодування заподіяної шкоди або застосовують певні заходи щодо держави-правопорушники. Характерною особливістю міжнародно-правової відповідальності є те, що суб'єктом міжнародної претензії може стати не лише держава (міжнародна організація), якій заподіяно шкоду, а й міжнародне співтовариство в цілому чи треті держави (їх групи).

Винятковими особливостями володіє міжнародно-правова відповідальність федеративних держав та міжнародних організацій. За загальним правилом, суб'єкти федерації не володіють міжнародною правосуб'єктністю, тому і не можуть фігурувати суб'єктами міжнародно-правової відповідальності, інакшими словами кажучи суб'єктом міжнародно-правової відповідальності є сама федерація. Також наявні прецеденти, коли міжнародно-правову відповідальність за правопорушення, вчинені суб'єктом федерації, несуть одночасно і суб'єкт федерації, і сама федерація – тоді коли згідно із національним законодавством суб'єкти федерації наділяються певним обсягом

⁶ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

⁷ United Nations. International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage. Brussels 29.11.1969. URL: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801083db> (дата звернення: 10.01.2025).

⁸ United Nations. Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Basel, 10 December 1999. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3-b&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 10.01.2025).

міжнародної правоздатності і можуть самостійно приймати участь у міжнародних зносинах. Своєрідністю міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій є те, що при заподіянні організацією шкоди вона компенсується за рахунок коштів цих організацій. Фактично, міжнародно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну міжнародною організацією несуть її члени в межах зроблених внесків. Такий механізм міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій міститься в Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 р.⁹ та Віденських конвенціях про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.¹⁰ та 1997 р.¹¹.

Також є винятки, коли міжнародну кримінальну відповідальність можуть нести і фізичні особи. Вперше кримінальна відповідальність для фізичній особі була включена у Статут Міжнародного військового трибуналу для покарання головних воєнних злочинців європейських країн 1945 р. (Нюрнберзький трибунал)¹² та Статуті Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу 1946 р. (Токійський трибунал)¹³.

Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб передбачена наступними основними доктринальними документами:

– Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.¹⁴;

⁹ United Nations. Convention on the international liability for damage caused by space objects. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 29 March 1972. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20961/volume-961-I-13810-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁰ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

¹¹ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

¹² United Nations. Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

¹³ United Nations. International Military Tribunal for the Far East. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁴ United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

- Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р.¹⁵;
- Римським статутом Міжнародного кримінального суду 1998 р.¹⁶.

Основною ознакою міжнародної кримінальної відповідальності, за злочини проти миру і безпеки, злочини геноциду, є те, що притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи не заважає подальшої міжнародної відповідальності держави, яка прямо чи опосередковано цим злочинам допомагала.

Настання міжнародно-правової відповідальності відбувається тільки за наявності передбаченим міжнародним публічним правом підстав:

- Юридичні підстави;
- Фактичні підстави;
- Процесуальні.

Юридичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певне діяння кваліфікується як міжнародне правопорушення. Ці підстави можуть бути зафіксовані закріплюватися у наступних джерелах міжнародного публічного права, а саме в звичаях, міжнародних договорах, рішеннях міжнародних судових установ, односторонніх зобов'язаннях держави, тощо.

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – є міжнародні правопорушення, діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта міжнародного публічного права, що порушує норми міжнародного звичаю чи договору і наносить іншому суб'єкту, групі суб'єктів чи усьому міжнародному співтовариству матеріальну або нематеріальну шкоду.

Діяння суб'єкта міжнародно-правової відповідальності – дії, бездіяльність, рішення та інші акти органів чи посадових осіб цього суб'єкта (держави, міжнародної організації). У міжнародному публічному праві склалася стале переконання, згідно з якого держава несе відповідальність за будь-які діяння її органів, посадових осіб, а також військовослужбовців.

В науковому товаристві визначають, що:

<...> Ознаками міжнародного правопорушення є:

- протиправність діяння;
- шкода, заподіяна іншому суб'єкту міжнародного права, їх групі чи міжнародному співтовариству в цілому. Шкода може бути як матеріальною (територіальні чи майнові втрати, збитки, упущена вигода), так і нематеріальною (приниження честі, гідності та престижу держави чи міжнародної організації);

¹⁵ United Nations. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁶ United Nations. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

– причинний зв'язок між діянням та заподіяною шкодою;
– вина. Щоправда, ця ознака не є обов'язковою, оскільки у випадках, передбачених міжнародними договорами, наприклад, Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р., відповідальність може наставати і без вини.

Процесуальні підстави міжнародно-правової відповідальності – це винесене компетентним органом, з дотриманням встановленої процедури, рішення про застосування до держави-правопорушника чи до міжнародної організації заходів міжнародно-правової відповідальності. Деколи ця процедура детально врегульована нормами міжнародного публічного права – Статутом ООН, Римським статутом Міжнародного кримінального суду, а в інших – повністю встановлюється органом, що вживає заходи міжнародно-правової відповідальності.

2. Міжнародно-правове регулювання застосування матеріальної і нематеріальної відповідальності держав у формі санкцій і репарацій

Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична.

В реальності, матеріальна і нематеріальна (політична) міжнародно-правова відповідальність держави щільно пов'язані і переплітаються, так як здебільшого шкода, заподіяна міжнародним правопорушенням, має як матеріальний так і нематеріальний (політичний) склад, але цей факт не заперечує виокремлення двох видів міжнародно-правової відповідальності держави згідно міжнародного публічного права. В свою чергу розподіл міжнародно-правової відповідальності на форми забезпечує всебічне і точне оцінювання різних наслідків міжнародних правопорушень і спрощує завдання встановлення обсягу міжнародно-правової відповідальності держави-правопорушниці.

Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації.

Види міжнародно-правової відповідальності держав, як відтворення особливості обмежень, що накладаються на державу, виражаються у формах зумовлених цією специфікою. Форми видів міжнародно-правової відповідальності демонструють конкретні шляхи, за допомогою яких держава виконує покладені на неї обов'язки і несе покарання, які випливають з відповідальності згідно міжнародного публічного права.

Переважна частина науковців ділять матеріальну міжнародно-правову відповідальність на такі форми – реституцію, субституцію та репарацію; нематеріальну (політичну) міжнародно-правову відповідальність на такі форми – сатисфакцію, ресторацію, репресалію, реторсію та санкції. Деякі науковці-юристи не включають санкції у форми міжнародно-правової відповідальності, а досліджують їх як заходи примусу, які забезпечують припинення міжнародних правопорушень і відновлюють правопорядок в міжнародному публічному праві. На їх стійке переконання санкції примушують державу виконати свої обов'язки, що впливають з її відповідальності.

Матеріальна міжнародно-правова відповідальність реалізується в повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави. Міжнародно-правова відповідальність з'являється в двох випадках – коли правопорушення заподіяло матеріальну шкоду і коли відшкодування передбачено міжнародним договором.

Як зазначає М.В. Буремський,

<...> Репарація – це відшкодування матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами. Репарація застосовується, коли відновлення попереднього стану у формі ресторації є неможливим і має на меті відшкодування шкоди¹⁷.

Впровадження і широке використання репарації набули після підписання Версальського договору¹⁸, який заміняв контрибуції репараціями, підриваючи цим економічні причини ведення війни.

В міжнародному публічному праві окреме місце надають ординарній і надзвичайній репарації.

Ординарна репарація – це відшкодування державою завданої матеріальної шкоди шляхом виплати грошових сум, компенсаційним постачанням товарів чи наданням послуг, тотожній сумі, що підлягає відшкодуванню потерпілим суб'єктам.

Надзвичайна репарація – це тимчасове обмеження держави, що вчинила правопорушення, розпоряджуватися своїми матеріальними ресурсами. Ціль таких обмежень – максимальна можливе забезпечення матеріальної шкоди потерпілим суб'єктам і запобігання повторного чи нового учинення правопорушення. Впровадження надзвичайної репарації можуть обмежувати самостійність держави у виборі джерел репараційних компенсацій.

¹⁷ М.В. Буремський. Міжнародне право Навчальний посібник. Київ Юрінком Інтер 2006.С.323.

¹⁸ United Nations. League of Nations covenant – Peace Treaty of Versailles, Peace Conference text/Non-UN document.. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199451/> (дата звернення: 10.01.2025).

Провідні науковці-практики визначають основні ознаки репарацій:

<...> загальний термін для позначення відшкодування шкоди, здійснюється державами, охоплює собою фінансові та інші засоби відшкодування, часто вживається в контексті відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій.

Нематеріальна (політична) міжнародно-правова відповідальність з'являється тоді, коли суб'єкт міжнародного публічного права порушує міжнародне зобов'язання і виникає по факту недотримання будь-якої норми, що порушує інтереси іншої держави не залежності від присутності чи відсутності майнової шкоди.

Однією формою нематеріальної (політичної) міжнародно-правової відповідальності, яка набула широкого застосування в міжнародному публічному праві є санкції, що являють собою примусові заходи як збройного, так і незбройного характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного публічного права у встановленій процесуальній формі у відповідь на міжнародні правопорушення. Санкції мають своїми цілями: припинення правопорушення; відновлення порушених прав; забезпечення відповідальності правопорушника.

Провідні юристи-міжнародники встановлюють особливості застосування санкцій, а саме:

<...> – застосовуються тільки санкції, дозволені міжнародним правом;

– вони не можуть нести превентивний (попереджувальний) характер, тому що їхньою метою є захист і відновлення вже порушених прав суб'єктів міжнародного права;

– міжнародно-правовими санкціями визнаються лише тільки заходи, застосовувані у відповідь на правопорушення;

– відповідні заходи, що застосовує суб'єкт у відповідь на недружній акт, нехай навіть і співпадаючі за формою з такими, санкціями не є.

В залежності від кількості потерпілих суб'єктів вони бувають:

– індивідуальні – коли санкції застосовуються однією потерпілою державою;

– колективні – коли примусові заходи застосовуються двома і більше потерпілими суб'єктами міжнародного права. Вважається загальноновизнаним, що характером міжнародно-правових санкцій володіють саме колективні заходи, що передбачаються главою VII Статуту ООН у разі виникнення загрози миру, порушення миру або акту агресії.

Наукова спільнота узагальнила класифікацію міжнародно-публічних санкцій:

<...>1.Відповідно до співвідношенням з національним правом існують:

– публічні міжнародні санкції;

– міжнародні цивільні санкції, що відповідають цивільним або кримінальним покаранням з національного законодавства, адміністративного права, кримінально-процесуального права, цивільного процесу, трудового права, фінансового права, податкового права, екологічного права.

2. За своєю структурою розрізняють:

- санкції, запроваджені міжнародними організаціями;
- санкції, запроваджені міжнародними співтовариствами;
- санкції, запроваджені міжнародними органами, які не належать до жодної міжнародної організації.

3. За критерієм характеру права, що виникло, розрізняють:

- санкції міжнародного публічного права щодо власності;
- санкції, що стосуються свободи винної особи, права на дії, честі чи престижу та певних прав і свобод.

4. За критерієм важливості для забезпечення міжнародного правопорядку:

- санкції з вирішальною роллю в підтриманні правового порядку;
- санкції з незначною роллю щодо цього порядку, без шкоди для міжнародних відносин.

5. За критерієм формальних джерел, що містять санкції міжнародного публічного права:

- санкції, що ґрунтуються на міжнародних договорах;
- звичаєві санкції;
- санкції, прийняті внутрішніми документами міжнародних організацій та установ;
- санкції, що накладаються на принципах міжнародного публічного права;
- судова практика міжнародні санкцій або санкції, засновані на принципі справедливості.

6. За критерієм територіальності:

- міжнародні санкції з універсальним застосуванням;
- санкції з континентальним або регіональним застосуванням;
- санкції, що застосовуються в публічній міжнародній організації.

7. Відповідно до критерію обов'язковості виконання санкцій міжнародного публічного права органом або суб'єктом, компетентним у цьому питанні:

- санкції, накладені внаслідок зобов'язань міжнародного публічного права щодо цього;
- санкції, засновані на можливості, а не на зобов'язанні це зробити.

8. За критерієм наявності подвійного злочинного діяння:

- міжнародні санкції через порушення суворого правила, передбаченого міжнародним правом;
- санкції, відповідні дії яких, що зумовили застосування цих санкцій, регулюються декількома галузями права. Зазвичай двома галузями, включаючи міжнародне публічне право.

Окремо потрібно зупинитись на резолюціях ухвалених Генеральної Асамблеєю ООН, які не відносяться до санкцій, а сила їх впливу дуже висока. Такі Резолюції можуть мати і юридичні наслідки, якщо в них містяться невизнання результатів, отриманих шляхом погроз або застосування сили, в цьому і вбачається обмежувальний ефект санкцій.

Потрібно зазначити, що до переможених держав, які розв'язали агресивну війну, може вживатися така санкція, як заборона мати власні збройні сили. Окреме винятковою санкцією є переслідування правопорушників міжнародного публічного приватного права, а саме осіб чи злочинних угруповань, причетних до скоєння міжнародних злочинів (воєнні злочини, тероризм, тощо).

Більшість юристів-міжнародників зазначають:

<...> що матеріальна та політична відповідальність може застосовуватися водночас за вчинення одного міжнародного правопорушення. Крім того, види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехреснуватися – за заподіяння нематеріальної шкоди може наставати матеріальна відповідальність і навпаки.

3. Законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій

Проект правил про відповідальність держав 1996 року ІЛС передбачає три умови, за яких або повна грошова репарація, або реституція в натуральній формі можуть бути обмежені:

1) коли реституція в натуральній формі передбачала б «тягар, який не пропорційний вигоді, яку держава, яка зазнала шкоди, отримає від отримання реституції в натуральній формі замість компенсації»;

2) коли відшкодування «призвело б до позбавлення населення держави власних засобів існування»;

3) коли реституція в натуральній формі «поставить під серйозну загрозу політичну незалежність або економічну стабільність держави, яка вчинила протиправне діяння, тоді як постраждала держава не постраждала б так само, якби вона не отримала відшкодування в натуральній формі»¹⁹.

У своєму офіційному коментарі до цих положень ІЛС визнала, що вони є суперечливими, стосуються, за загальним визнанням, екстремальних випадків і були відхилені деякими членами ІЛС.

Що стосується законодавства України, в минулому році, а саме 23 лютого 2023 року прийнятий Верховною Радою України ЗУ № 2923-ІХ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного

¹⁹ United Nations. Draft articles on State Responsibilities with comments Thereto. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» із змінами, внесеними згідно із Законами № 3410-IX від 05.10.202; № 3588-IX від 22.02.2024; № 3979-IX від 18.09.2024; № 4114-IX від 04.12.2024»²⁰.

Вказаний Закон визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації з дня набрання чинності Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні»²¹.

Потрібно наголосити, що українське законодавство не містить закріпленого поняття «репарацій» згідно міжнародного публічного права, а терміни компенсація і реституція застосовуються і трактується переважно в цивільно-правовому розумінні, далекому від вимог воєнного часу і міжнародного права. Зважаючи на це, кодифікація цих термінів є актуальним і нагальним питанням. Закон України № 2923-IX від 23 лютого 2023 року впроваджує в обіг законодавче визначення поняття «компенсація» через призму воєнних дій. Поняття «реституція» та «репарація» в ньому не згадуються. Тобто, дана правова прогалина продовжує існувати. Наявність таких законодавчих визначень є важливою і для подальшого розгляду справ про відшкодування шкоди завданої Україні і її довіклію.

Існує ще один нормативно-правовий акт Уряду України, що регулює вирішення надання компенсацій – це Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. N 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації»²².

Фундаментальною є відповідність сьогоденішнього законодавства України міжнародному приватному і публічному праву, а також вимогам міжнародної спільноти та світовій практиці, адже після перемоги у України буде багато справ про притягненню держав і винних осіб до міжнародно-правової відповідальності, стягненню з них коштів

²⁰ Верховна Рада України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²¹ Верховна Рада України. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²² Верховна Рада України. Постанова Кабінету Міністрів від 18 грудня 2013 р. «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

чи то у формі компенсацій, репарацій або проведення реституції. Тому вкрай необхідно, щоб в цій частині важливо, аби українське законодавство не суперечило і відповідало стандартам міжнародному публічному і приватному праву та праву держав-партнерів.

Окремо потрібно зупинитися на санкціях як дієвого примусового заходу у відповідь на міжнародні правопорушення. Після окупації Криму та частини Донбасу у 2014 р. Україна та її міжнародні партнери (США, ЄС, Канада, Швейцарія, Японія, Австралія, в цілому – 41 країна) почали впроваджувати санкції щодо осіб та бізнесу російської федерації з метою зменшення економічної можливості фінансувати озброєння та військову агресію в цілому.

На даний момент в Україні правове регулювання застосування санкцій здійснюються Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року²³. Його прийняття було зумовлене необхідністю невідкладного реагування на загрози національній безпеці України в умовах російської військової агресії в Криму та на Донбасі. Але з 24 лютого 2022 року триває широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України та введений воєнний стан. Тому санкційне регулювання в Україні повинно ще більше бути направлене на попередження загрози національній безпеці нашої держави. Відтоді серед представників бізнесу стало досить актуальним санкційне питання, якщо ви ведете успішний бізнес, особливо на міжнародному рівні, співпраця з підсанкційним суб'єктом може призвести до серйозних юридичних, фінансових і репутаційних наслідків як для вас, так і для вашого бізнесу. Наслідки можуть проявлятися у відмові банку від обслуговування рахунків, застосуванні санкцій, відмові інших контрагентів від співпраці, визнанні компанії «міжнародним спонсором тероризму», притягненні до кримінальної відповідальності як юридичну особу так і фізичну.

В Законі України «Про санкції»²⁴ виділяють два типи санкцій:

1. Секторальні (щодо невизначеного кола осіб з певного сектору економіки);

2. Персональні (щодо конкретних фізичних або юридичних осіб, а також будь-кого, хто веде терористичну діяльність).

На дату прийняття закону передбачалось 24 види санкцій. Додатково законодавець заклав 25-й пункт «інші санкції», що робить перелік санкцій невичерпним.

²³ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁴ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

Найбільш сильнішими за наслідками є такі санкції, як:

- блокування активів;
- запобігання виведенню капіталів за межі України;
- зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;
- обмеження торговельних операцій;
- анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, в тому числі

на користування надрами;

- заборона участі у приватизації чи процедурах закупівлі тощо.

Кінцевим результатом перших трьох санкцій є заборона:

1. укладати угоди щодо розпорядження своєю власністю (рухомим/нерухомим майном, часткою/акціями в підприємствах, торговельними марками тощо);

2. заборону банкам здійснювати будь-які перерахування коштів на користь підсанкційних осіб та/або за їх дорученням.

Фактично це призводить до блокування діяльності суб'єкта підприємницької діяльності власником якого є підсанкційна особа.

Згідно даних оприлюднених в Державному реєстрі санкцій на 31.12.2024 р.:

<...> 3 2014 року і до 31.12.2024 р. Україна застосувала санкції до 10504 фізичних осіб (це політики, державні посадовці, представники бізнесу, ЗМІ та артисти, які підтримують агресію, інше) та до 7411 юридичних осіб²⁵.

3 12 травня 2022 р. по 20.Листопада 2024 р. Закон доповнено новими видами санкцій, зокрема це²⁶:

1. стягнення за рішенням Вищого антикорупційного суду в дохід держави активів осіб, які економічно, політично чи ідеологічно підтримують агресію росії проти України;

2. заборона на набуття у власність земельних ділянок (введення пов'язане з початком функціонування ринку землі в Україні);

3. заборона діяльності на території України;

4. відмова в наданні або скасування дозволу на імміграцію, дії посвідок на постійне чи тимчасове проживання в Україні;

5. примусове повернення або примусове видворення за межі України;

6. заборона демонстрації та використання символіки терористичних організацій і груп, пропагування ідей та програмних цілей таких організацій (груп), блокування доступу до інформаційних ресурсів, які використовуються для зазначених цілей;

²⁵ Рада національної безпеки і оборони України. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsdc.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁶ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

7. позбавлення державних нагород – проти будь-яких нагороджених осіб, зазначених у частині четвертій статті 3 цього Закону. Для більш ефективної дії санкцій потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками:

1. санкції ООН, які приймаються Радою безпеки ООН. Список поширюється на всі держави – члени ООН²⁷. Складність їх накладення полягає в тому, що будь-який із п'яти постійних членів РБ ООН може накласти вето на резолюцію про застосування санкцій. Наприклад, росія застосувала право вето, щоб заблокувати санкції ООН проти неї;

2. санкції Європейського Союзу, які ухвалює Європейська рада²⁸;

3. санкції США, які запроваджуються Управлінням з контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control – OFAC)²⁹. Санкції США є, мабуть, найвпливовішим у світі;

4. санкції Великобританії запроваджує Міністерство фінансів. Контроль за їх виконанням здійснює Управління із застосування фінансових санкцій (OFSI)³⁰;

5. санкції Австралії впроваджує Міністерство закордонних справ і торгівлі (DFAT)³¹.

ВИСНОВКИ

Отже за результатами викладеного можна зробити наступні висновки:

– Фундаментальною догмою основних засад міжнародного публічного права є міжнародно-правова відповідальність;

– Основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації;

– Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах;

²⁷ United Nations. Sanctions Committees. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/un-sc-consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁸ European Union. European Union sanctions. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en#10710 (дата звернення: 10.01.2025).

²⁹ Office of Foreign Assets Control. OFAC Sanctions List Service. URL: <https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/index.html> (дата звернення: 10.01.2025).

³⁰ Office of Financial Sanctions Implementation HM Treasury. OFSI Consolidated List. URL: <https://sanctionssearchapp.ofsi.hmtreasury.gov.uk/> (дата звернення: 10.01.2025).

³¹ United Nations Security Council (UNSC). Australia and sanctions. URL: <https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

– Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації;

– Провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної (політичної відповідальності) – це репарації і санкції;

– Матеріальна та політична відповідальність може застосовуватися водночас за вчинення одного міжнародного правопорушення. Крім того, види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехрещуватися – за заподіяння нематеріальної шкоди може наставати матеріальна відповідальність і навпаки;

– Українське законодавство не містить закріпленого поняття «репарацій» згідно міжнародного публічного права, а терміни компенсація і реституція застосовуються і трактується переважно в цивільно-правовому розумінні, далекому від вимог воєнного часу і міжнародного права. Зважаючи на це, кодифікація цих термінів є актуальним і нагальним питанням;

– На даний момент в Україні правове регулювання застосування санкцій здійснюються Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року;

– Для більш ефективної дії санкцій, потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками, а саме – з санкціями ООН, з санкціями Європейського Союзу, з санкції США (Office of Foreign Assets Control – OFAC), з санкціями Великобританії (OFSI), з санкціями Австралії (DFAT).

АНОТАЦІЯ

В статті досліджено міжнародно-правову відповідальність, як фундаментальну догму основних засад міжнародного публічного права. Проаналізовано основні джерела міжнародно-правової відповідальності, а саме – звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин. Підтверджено, що основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. Досліджено, що міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична. Підтверджено, що провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної

(політичної відповідальності) – це репарації і санкції. Проаналізоване законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій. Доведено, що для більш ефективної дії санкцій потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками, а саме – з санкціями ООН, з санкціями Європейського Союзу, з санкції США (Office of Foreign Assets Control – OFAC), з санкціями Великобританії (OFSI), з санкціями Австралії (DFAT).

Література

1. United Nations. Yearbook of the International Law Commission 1956. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

2. United Nations. A/CN.4/481 and Add.1. Topic: International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law. 1997. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_481.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

3. Організація Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

4. United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

5. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

6. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

7. United Nations. International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage. Brussels 29.11.1969. URL: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801083db> (дата звернення: 10.01.2025).

8. United Nations. Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Basel, 10 December 1999. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3-b&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 10.01.2025).

9. United Nations. Convention on the international liability for damage caused by space objects. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 29 March 1972. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20961/volume-961-I-13810-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

10. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

11. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

12. United Nations .Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis. URL:https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

13. United Nations. International Military Tribunal for the Far East. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

14. United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

15. United Nations. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата звернення: 10.01.2025).

16. United Nations. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

17. М.В. Буремський. Міжнародне право Навчальний посібник. Київ Юрінком Інтер 2006.С.323.

18. United Nations. League of Nations covenant – Peace Treaty of Versailles, Peace Conference text/Non-UN document. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199451/> (дата звернення: 10.01.2025).

19. United Nations. Draft articles on State Responsibilities with comments Thereto. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

20. Верховна Рада України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

21. Верховна Рада України. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

22. Верховна Рада України. Постанова Кабінету Міністрів від 18 грудня 2013 р. «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

23. Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

24. Рада національної безпеки і оборони України. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2025).

25. United Nations. Sanctions Committees. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/un-sc-consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

26. European Union. European Union sanctions. URL:https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en#10710 (дата звернення: 10.01.2025).

27. Office of Foreign Assets Control. OFAC Sanctions List Service. URL: <https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/index.html> (дата звернення: 10.01.2025).

28. Office of Financial Sanctions Implementation HM Treasury. OFSI Consolidated List. URL: <https://sanctionssearchapp.ofsi.hmtreasury.gov.uk/> (дата звернення: 10.01.2025).

29. United Nations Security Council (UNSC). Australia and sanctions. URL:<https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

Information about the author:

Lykhvar Valeriy Vyacheslavovich,

Postgraduate student at the Department of International Law
and Sectoral Legal Disciplines,

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
7A, Academician Dobrokhotov Str., Kyiv, 02000, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0002-1475-2433>